

General-pukovnik u penziji
MILUTIN MORACA

Sadejstvo Pete krajiške udarne divizije dejstvima Glavne operativne grupe

1. Marš divizije na rijeku Bosnu i na mostársku prugu

Poslije završetka njemačke operacije »Wajs«, u Bosanskoj krajinu Štab 1. bosanskog korpusa imao je u planu da 5. udarnu diviziju prebaci u centralnu Bosnu, na prostor Skender-Vakufa, Kotor-Va-roša i Teslića, radi učvršćenja na tom prostoru. Dalji plan Štaba korpusa bio je da se sa 5. divizijom prebaci u istočnu Bosnu.¹ O tom planu Štab korpusa je 12. marta 1943. godine i obavijestio Vrhovni štab, a on se s planom složio. Kako je 7. krajiška brigada 5. divizije ušla u sastav Operativne grupe Vrhovnog štaba, Štab korpusa je u sastav 5. divizije, pored 1. i 4. krajiške brigade, odredio i 2. krajišku brigadu.

Kada je Glavna operativna grupa divizija Vrhovnog štaba, poslije uspješno izvedene protivofanzive u dolini Neretve i razbijanja neprijateljskih snaga na prostoriji Kalinovik — Ulog — Nevesinje, vršila pripeme za prodor u Crnu Goru, Vrhovni štab je 30. marta 1943. godine naredio Štabu 1. bosanskog korpusa da 5. diviziju prebaci u istočnu Bosnu kako bi se na njenoj teritoriji našla jedna operativna jedinica poslije odlaska 6. istočnobosanske i Majevičke brigade u sastav Glavne operativne grupe. Međutim, prebacivanje 5. divizije u centralnu Bosnu prilično se otešlo — ona će tamo stići

¹ Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslovenskih naroda, tom IV, knj. 11, dokumenat br. 64 (dalje: Zbornik NOR-a, tom IV/11).

tek u prvoj polovini maja 1943. godine, pa je Vrhovni štab nekoliko puta urgirao da se pokret 5. divizije u istočnu Bosnu što prije izvrši.² Kada je 15. maja 1943. počela njemačka operacija »Švarc« protiv Glavne operativne grupe, Vrhovni štab je 21. maja poslao depešu Štabu 1. bosanskog korpusa, kojom je naredio da 5. divizija hitno forsira r. Bosnu i potom izvrši marš pravcem Olovo — Rogatica — Goražde sa zadatkom da dejstvom u neprijateljskoj pozadini pruži pomoć Glavnoj operativnoj grupi, koja je na teritoriji Crne Gore vodila teške borbe protiv nadmoćnijeg neprijatelja.³

Na sastanku u Štabu 5. divizije, u prisustvu komandanta 1, 2. i 4. krajiške brigade, komandant korpusa Kosta Nađ upoznao je prisutne sa zadatkom 5. divizije i naredio da divizija odmah otpočne sa maršom prema r. Bosni.

Na tom sastanku Kosta Nađ je upoznao prisutne komandante da je po naređenju vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita formiran i 2. bosanski korpus od 4, 10. i 12. krajiške divizije i da je za komandanta korpusa postavljen Slavko Rodić, a za političkog komesara Veljo Stojnić. Istim naređenjem za komandanta 5. divizije postavljen je Milutin Morača.

Dvadeset prvog maja izdato je naređenje brigadama za pokret ka r. Bosni. Tako su 24. maja 1. i 4. krajiška brigada stigle u s. Blatnicu, a 2. krajiška brigada u s. Panići. Sa divizijom su pošli i Štab 1. bosanskog korpusa i članovi Vrhovnog štaba Ivo Lola Ribar, Vlado Popović, Rato Dugonjić i Arso Jovanović, načelnik Vrhovnog štaba, koji su bili na putu ka Vrhovnom štabu.

Prema planu sačinjenom 25. maja, divizija je trebalo da pređe r. Bosnu na odsjeku Begov Han — Nemila (širina odsjeka 11 km). Taj odsjek je bio pogodan zato što kod Begovog Hana i Topčić Polja — postoje gazovi, a u s. Nemila kolski most. Pored toga, na tom odsjeku očekivali smo manje neprijateljske snage, jer tu nije bilo nekih većih objekata, sem željezničke pruge na desnoj obali rijeke, a računali smo i na iznenađenje, s obzirom na udaljenost između koncentracijske prostorije divizije i r. Bosne. Prva krajiška brigada trebalo je da pređe r. Bosnu kod Nemile, 2. krajiška brigada kod Topčić-Polja, a 4. krajiška brigada kod Begovog Hana.

² Depeše Vrhovnog štaba 1. bosanskom korpusu od 4. aprila, *Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVJJ)* k. 14, reg. br. 13/3 i 10. maja 1943. k. 14, reg. br. 36/2—5.

³ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, knjiga I, izdanje II, AVJJ, Beograd, 1963, str. 439 (dalje ORNJ I).

Dvadeset šestog maja izjutra divizija je krenula ka rijeci. Kiša je padala i prethodnog dana lila je sve jače, a od 16. časova počela je prava provala oblaka. Od sela Dogloda i Željeznog Polja niz strminu ka rijeci po putevima su tekli potoci, a mali potočići su narasli u snažne bujice. Takav tmuran i kišovit dan donio je, ranije nego obično, mrklu kišovitu noć. Nije se vidio prst pred okom. Borci su se držali za ruke da se ne bi pogubili, konji su se klizali, a tovari često prevrtali. Kada smo stigli na r. Bosnu odmah smo se uvjerali da od prelaska rijeke na gazovima nema ni govora, jer je na njima, uslijed nadolaska rijeke, tekla pomamna bujica. Ovoga puta loše vrijeme i noć nisu bili naši saveznici! Nije bilo drugog izlaza nego da se divizija vrati u sela Orahovicu, Doglode i Željezno Polje. Kako nije bilo izgleda da u skorijem vremenu pređemo rijeku na tom ili nekom drugom susjednom odsjeku, odlučeno je da se divizija vrati na raniju koncentracijsku prostoriju.

Dvadeset devetog maja 2. i 4. krajiška brigada izvršile su pokret ka s. Blatnici i s. Mladikovini. I dok je 4. krajiška brigada u toku marša ka Blatnici, kao prethodnica, oko 11 časova, stupila u borbu sa domobranskom bojnom, koja je izašla iz Teslića vjerovatno u namjeri da omete naše dalje zadržavanje u neposrednoj blizini r. Bosne, i brzo odbacila neprijateljske dijelove koji su sa obližnjih planinskih kosa ometali naš pokret ka Blatnici, dotle je neprijatelj u popodnevnim časovima minobacačkom vatrom nanio osjetne gubitke 2. krajiškoj brigadi, koja se bez dovoljno opreznosti kretala šumskom prugom ka s. Mladikovina. Tada je poginuo zamjenik političkog komesara brigade Munib Maglajić i šest boraca, a ranjeni su još i komandant brigade Đurin Predojević i komandant 1. bataljona Milan Zgorjanin.

Prva krajiška brigada nakon povratka preko s. Bjelobuče i s. Očauš nije imala dodir sa neprijateljem. Divizija je 31. maja stigla na prostoriju s. Pribinić — s. Čečeva — s. Liplje.

Još dok se 5. divizija pripremala za pokret ka r. Bosni, neprijatelj je bio završio okruženje Glavne operativne grupe u Crnoj Gori. Pošto je 18. maja došao do uvjerenja da je na Glavnu operativnu grupu otpočela ofanziva širih razmjera — Vrhovni štab je već 19. maja otpočeo pregrupisavanje jedinica Glavne operativne grupe za proboj u pravcu Foče. Od toga vremena jedinice Glavne operativne grupe vodile su ogorčene borbe sa brojno i tehnički nadmoćnijim neprijateljem sve do 15. juna, kada se Glavna operativna grupa uspješno probila iz okruženja preko Sutjeske, Zelengore i Miljevine.

S obzirom na krajnje obzilan položaj Glavne operativne grupe, koja se našla u okruženju na veoma nepovoljnom planinskom zemljištu, nije ni potrebno isticati značaj mjere koju je preduzeo Vrhovni komandant Josip Broz Tito da se jedna naša divizija nađe na leđima neprijateljskih snaga u vrijeme i na pravcu proboja Glavne operativne grupe iz okruženja.

Ali, prikupljanje 5. divizije u centralnoj Bosni radi njenog daljeg pokreta ka Glavnoj operativnoj grupi, kao što je iznijeto, išlo je sporo. Njen pokušaj prelaska preko r. Bosne 26/27. maja, u vrijeme kada je brzim maršem pravcem Olovo — Jahorina-pl. mogla da stigne u rejon Miljevine oko 10—11. juna (znači, stigla bi još na vrijeme), nije uspio. Međutim, ni novi prelazak r. Bosne nije se mogao preduzeti u skorije vrijeme pored ostalog i zbog visokog vodostaja rijeke, i uslijed čestih kiša koje su padale i poslije 27. maja.

Vrhovni komandant je 29. maja preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« naredio Štabu 1. bosanskog korpusa da Peta divizija, ukoliko nije prešla r. Bosnu, odmah krene preko Fojnice i Igman-pl. ka Trnovu i Kalinoviku, radi sadejstva Glavnoj operativnoj grupi pri probu iz okruženja.⁴

Pošto je radio-stanica Štaba 1. bosanskog korpusa bila u kvaru (kao i radio-aparat Štaba 5. divizije), Štab korpusa je doznao za ovo naređenje tek 1. juna nakon dolaska Štaba 12. krajiške divizije u Štab korpusa u s. Pribinić (Štab 12. divizije stigao je sa 5. kozarskom brigadom u centralnu Bosnu sa Kozare po naređenju Štaba 2. bosanskog korpusa). A kako drugovi iz Štaba 12. divizije nisu sasvim jasno razumjeli to naređenje, Štab korpusa je tražio od Vrhovnog štaba da se naređenje ponovi. Novim naređenjem (koje je poslato radiografom i stiglo 5. juna) Vrhovni štab je izričito naredio Štabu 1. bosanskog korpusa da 5. diviziju, a po mogućnosti i druge snage iz centralne Bosne, najhitnije uputi u pravcu Trnova, u pomoć Glavnoj operativnoj grupi.⁵ Iz toga što je Vrhovni štab uputio dva istovetna naređenja Štabu 1. bosanskog korpusa vidi se da između njih nije postojala sigurna radio-veza.⁶ Kako nije imala radio-stanice 5. divizija je, poslije pokreta ka Fojnici i mostarskoj pruži, bila bez ikakve veze i sa Vrhovnim štabom i sa Štabom 1. bosanskog korpusa. Jedino smo pomoću divizijskog radio-aparata (koji smo čuvali kao

⁴ ORNJ I, 447.

⁵ ORNJ I, 454.

⁶ Štab 1. bosanskog korpusa imao je radio-stanicu koja se često kvarila. Koliko se sjećam, uvijek se strijepilo kada će ponovo zatajiti. To je bila jedina radio-stanica koju smo tada imali u centralnoj Bosni.

najveću dragocjenost) mogli ponešto saznati iz emisija »Slobodne Jugoslavije«. Potpuno je jasno koliko je nepostojanje radio-veze otežavalo zadatak 5. diviziji.

Od 2. do 4. juna nije bilo borbi, samo su dva bataljona 4. krajiške brigade (koja je dobila zadatak da se poveže sa 5. krajiškom brigadom) 4. juna kod s. Vijačani vodila oštru susretnu borbu sa jednom neprijateljskom jedinicom. Tom prilikom brigada je imala 7 poginulih (među kojima i politički komesar 3. bataljona Ante Ru-kavina) i 8 ranjenih boraca.

Pošto je 5. juna dobio naređenje od Vrhovnog štaba za rad 5. divizije, Štab 1. bosanskog korpusa je istog dana naredio Štabu divizije da što prije izbije na željezničku prugu Mostar — Sarajevo, na odsjek s. Hadžići — Ivan-pl. — s. Podorašac, i da tamo prihvatiti jedinice Glavne operativne grupe. Štab korpusa je zadržao 2. krajišku brigadu zbog toga što je u ranijim borbama i marševima bila dosta iscrpena, kao i zbog gubitka u rukovodećem kadru brigade u borbi 29. maja kod s. Blatnice. Pored toga, naredio je Štabu divizije da 12. krajiškoj brigadi, koja je iz Bosanske krajine stigla u rejon s. Maslovare, radi bržeg maršovanja, preda svoje teško naoružanje, kao i sve ranjene i bolesne borce i u isto vrijeme ga obavijestilo da će, po naređenju Vrhovnog štaba, u sastav 5. divizije stići jedna pokretna udarna grupa iz sastava 2. bosanskog korpusa, koja treba da stigne oko 21. juna na prostoriju selâ: Stojkovići, Tuhabić, Trešnje-vica, Repovci (sela na južnoj padini Bitovnje-pl.).⁷

Radi izvršenja tog zadatka Štab divizije je istog dana naredio 1. i 4. krajiškoj brigadi da se pripreme za pokret, a jedinicama 12. krajiške divizije predate su 3 haubice i 2 protivtenkovska topa. Sa divizijom su pošli svi članovi Vrhovnog štaba.

Sedmog juna 5. divizija je stigla u s. Liplje i Maslovare,⁸ 8. juna u s. Šiprage, a 9. juna u s. Vitovlje. Desetog juna razbijene su jače izviđačke patrole (oko 120 vojnika) 384. pješadijskog puka 373. nje-

⁷ Za formiranje ove Udarne grupe Štab 2. bosanskog korpusa izdao je naređenje 11. juna štabovima 4. i 10. divizije. Bila je formirana od dva bataljona 6. krajiške brigade i jednog bataljona 9. krajiške brigade. Za komandanta grupe određen je Mićo Kolundžija, a za političkog komesara Mitar Bajalica. (Zbornik NOR-a, tom IV/14, dok. 22).

Udarna grupa bataljona imala je 550 boraca, a od naoružanja 1 minobacač, 3 teška mitraljeza, 30 puškomitraljeza, 6 strojica i oko 370 pušaka.

Štab 5. divizije je kasnije, u svojim dokumentima, nazivao ovu Udar-nu grupu, bez stvarnih razloga, kao 6. krajišku, a potom kao 11. krajišku brigadu.

⁸ U s. Maslovare 5. divizija predala je 12. krajiškoj brigadi 140 ranjenih i bolesnih boraca 1. i 4. krajiške brigade.

mačke divizije na pravcu s. Mudrike i s. Gostilj. Tom prilikom ubijeno je 32 i zarobljeno 22 neprijateljska vojnika, a zaplijenjeno: 1 mala radio-stanica (bez baterija i akumulatora — poslata je Štabu korpusa), 1 teški bacač sa 30 mina, 1 »šarac«, 30 pušaka, 6 strojnica, 5 tovarnih konja i druga sitna oprema. Mi smo imali 5 mrtvih i 6 ranjenih.

Jedanaestog juna na sastanku u Štabu divizije sa štabovima brigada razmatran je zadatak divizije i u vezi s njim konstatovana potreba izvršenja brzih marševa i nužnost da se povede još veća briga o ljudima, naročito u pogledu ishrane na maršu, marševskog obezbjeđenja itd.

Dvanaestog juna divizija je izvršila marš iz s. Vitovlje dalje ka jugu i oko 13 časova iznenada naišla na snage 373. pješadijskog puka i na četu 373. pionirskog bataljona 373. njemačke divizije. Pionirska četa popravljala je cestu Turbe — Jajce kod Karaula Gora (14 km zapadno od Turbeta), a oko jedan bataljon 384. pješadijskog puka vršio je obezbjeđenje ovih radova i same ceste. Glavnina ovog bataljona nalazila se u rejonu sela Grdovo i Krezluk. Prema brzo napravljenom planu za likvidaciju ovih neprijateljskih snaga, veoma oštra borba počela je u 13 časova. Lijevokrilna 4. krajiška brigada brzo je likvidirala pionirsku čet, ali 1. krajiška brigada, i pored žestoke borbe, koja je trajala sve do noći, nije uspjela da razbije neprijatelja na svome pravcu. Rezultat ove borbe bio je sljedeći: ubijeno je 111 i zarobljeno 53 neprijateljska vojnika: zaplijenjeno 9 »šaraca«, 76 pušaka, 5 strojnica, 14 pištolja, 21.555 metaka, 62 čebeta, 62 šatorska krila i 5 konja sa opremom. Mi smo imali 11 mrtvih i 11 ranjenih.⁹

U toku marša preko Komara i dalje na jug divizija nije nailazila na otpor neprijatelja. U selima Rastovo i Šebešić (20 km sjeverozapadno od Fojnice) stigli smo 15. juna uveče. Šesnaestog juna dat je odmor, a Štab divizije dao je zadatke štabovima brigada za dejstvo na željezničku prugu, na odsjeku Hadžići — Ivan-sedlo i na komunikaciji Fojnica — Kiseljak — Kobilja glava. Dejstvom na tu komunikaciju trebalo je odvući pažnju neprijatelja sa mostarske pruge kako bi je Glavna operativna grupa, uz naše sadejstvo, što lakše prešla. Štabu 4. krajiške brigade naređeno je da se preko Bitovnje pl. odmah poveže sa Udarnom grupom 2. bosanskog korpusa čim stigne na određenu prostoriju.

⁹ O borbama u toku 10. i 12. juna vidi *Zbornik NOR-a*, tom IV/14, dok. 152, 156, 161 i 164.

Štab 5. divizije je, uz saglasnost članova Vrhovnog štaba, poslao načelnika Štaba divizije Ratka Martinovića sa 20 boraca, pravcem Vranica-pl. — Bitovlja-pl. — Ivan-sedlo — Trnovo sa zadatkom da uhvati vezu sa Vrhovnim štabom. Računali smo da će već u rejonu Trnova naići na naše snage i obavijestiti ih o našem zadatku. Drug Ratko je krenuo 16. juna u 17 časova.¹⁰

Mislim da je bilo pravilno što smo načelniku štaba postavili takav zadatak, jer se Štab divizije našao u veoma delikatnom položaju: divizija je trebalo da sadejstvuje Glavnoj operativnoj grupi i njenom prelazu preko mostarske pruge, a nismo određeno znali kada njene snage mogu izbiti na tu prugu. Pošto nismo imali radio-veze sa Vrhovnim štabom (barem preko Štaba Prvog bosanskog korpusa), nismo bili u stanju da konkretnije, a time i efikasnije, izvršimo postavljeni zadatak. To nam je padalo teško, jer smo osjećali svu težinu situacije u kojoj se nalazio Vrhovni štab i Glavna operativna grupa.

Sedamnaestog juna brigade su pošle na izvršenje postavljenih zadataka i istog dana bez borbe ušle u Fojnicu i Krešovo. U toku sljedećeg dana sve jedinice su stigle na određene položaje prema mostarskoj pruzi i cesti Fojnica — Kobilja glava. Neprijateljeve slabije snage reagirale su 17. i 18. juna od Kiseljaka, komunikacijama ka Fojnici i Kreševu.

Od 19. do 24. juna 5. divizija je ostala na istoj prostoriji. Njena aktivnost ispoljila se naročito na komunikacije Fojnica — Kiseljak — Kobilja glava i Kiseljak — Visoko. Nijemcima je mnogo smetalo dejstvo naših snaga na te komunikacije, pa su veoma brzo reagovali. Već 20. juna prikupili su nekoliko bataljona u rejonu Kiseljaka i s. Han-Ploče (10 km jugoistočno od Kiseljaka) i istog dana prešli u nastupanje pravcima: Kiseljak — s. Otigošće, Kiseljak — Kreševo i s. Zabrđe — Kreševo.¹¹ U toku 20. i 21. juna naše jedinice, pod pritiskom jačih snaga, ne upuštajući se u neplodne frontalne borbe, postepeno su se povlačile, tako da je neprijatelj 21. juna uveče dostigao liniju Kreševo — s. Lipa — s. Otigošće.

¹⁰ Pošto je Operativna grupa svojim prvim jedinicama 15. juna izbila na Jahorinu i odmah zatim produžila na sjever u ofanzivna dejstva, načelnik Štaba Pete divizije stigao je Vrhovni štab tek u rejonu Kladnja.

¹¹ U ovoj borbi učestvovala su slijedeće snage 373. njemačke divizije: 3. bataljona 384. pp, 1. i 3. bataljon 370. pp (sva tri iz rejona Kiseljaka) i 373. poljski dopunski bataljon (iz s. Han Ploče). Štab 373. divizije došao je u Kiseljak. Vidi *Zbornik NOR-a*, tom IV/14, dok. 180 i 181. Iz dokumenta br. 181 vidi se da je Štab 373. njemačke divizije pretpostavljao mogućnost prebacivanja naših snaga iz istočne Bosne ka Kreševu i Fojnici.

Dok je neprijatelj prikupljao pomenute snage za napad na 1. i 4. krajišku brigadu, Štab 1. krajiške brigade je noću 19/20. juna preko ceste Kiseljak — Kobilja glava prebacio svoj 1. bataljon koji je iste noći u zasjedi na cesti Kiseljak — Visoko izbacio iz stroja 30 neprijateljskih vojnika, a 20. juna nanio osjetne gubitke neprijateljskoj četi koja je upućena iz Visokog radi obezbjeđenja te komunikacije. Neprijatelj je noću 20/21. juna izvršio demonstrativan napad na Kiseljak i porušio tri mosta na cesti Kiseljak — Visoko i jedan most na cesti Kiseljak — s. Han-Ploče, a 21. juna uspješno je vodio borbu u području Kobilje glave.

Dvadeset drugog juna izjutra neprijatelj je iznenada napustio sve zauzete položaje na liniji Kreševo — s. Otigošće i brzo se povukao ka Kiseljaku, tako da naše jedinice nisu stigle da ga barem ometaju u povlačenju.¹²

Dvadeset prvog juna Udarne grupa 2. bosanskog korpusa od tri bataljona stigla je u s. Stojković (južne padine Bitovlje pl.) i povezala se sa Štabom divizije.

Dvadeset četvrtog juna Štab divizije saznao je preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija« da se Glavna operativna grupa probila iz okruženja i da je preko Jahorine i Romanije pl. otpočela protivofanzivu u istočnoj Bosni. Pošto smo na taj način uvidjeli da je dotadašnji zadatak Pete divizije izgubio svoj praktični značaj, Štab divizije je, u dogovoru sa članovima Vrhovnog štaba, odlučio da divizija izvrši napad na željezničku prugu Sarajevo — Brod između Visokog i Lašve, a zatim da se prebaci u istočnu Bosnu na pravcu Vareša i Olova, radi povezivanja sa Vrhovnim štabom. Smatrali smo da će takva akcija i pokret ka Glavnoj operativnoj grupi biti od veće koristi nego dalje zadržavanje na dotadašnjoj prostoriji. Pored toga, članovi Vrhovnog štaba željeli su da što prije stignu u Vrhovni štab.

2. Napad 5. divizije na željezničku prugu Visoko — Lašva i prelazak u istočnu Bosnu

Istog dana izdali smo brigadama naređenje za pokret u duhu donijete odluke. Noću 27/28. juna divizija je bez teškoća prešla cestu Kiseljak — Busovača i 28. juna do 6 časova razmjestila se u širem rejonu s. Sebinje. S obzirom na blizinu željezničke pruge i ceste

¹² Po njemačkim dokumentima se vidi da su ove i neke druge snage 373. njemačke divizije dobile zadatak da brzo krenu u zapadnu i jugozapadnu Bosnu. *Zbornik NOR-a*, tom IV/14, dok. 186, 187, 190, 196 i 197.

Sarajevo — Zenica, a da bi se napad na željezničku prugu i mjesta na njoj izveo što uspješnije, moralo se raditi veoma brzo i napad izvesti sljedeće noći. Podatke o jačini neprijatelja u dolini r. Bosne između Visokog i Lašve i o stanju mostova i gazova na r. Bosni, koje smo prikupili pomoću obavještajnih organa do dolaska u s. Sebinje, upotpunili smo poslije dolaska u to mjesto, tako da je Štab divizije 28. juna u 10.30 časova izdao naređenje za napad na prugu na odsjeku ž. st. Dobrinje — ž. st. Gornja Jehovina.¹³

Prema prikupljenim podacima na tom odsjeku nalazile su se sljedeće neprijateljske snage: u rudniku Kakanj — jedna domobranska četa i odjeljenje žandarima, s tim što je po jedno odjeljenje ove čete čuvalo ž. stanice Dobrinje i Čatići i ž. most u s. Doboj i u Kaknju; na ž. stanici Modrinje — jedno odjeljenje domobrana i na ž. st. Lašva — jedan vod domobrana. Pored toga, drveni most kod s. Graba (između Čatića i Dobrinja) čuvala su 4 milicionera. Posade za čuvanje mostova u s. Doboju i Kaknju bile su smještene u po dva bunkera. Na tom odsjeku bilo je i nekoliko skela, nosivosti 6 do 15 ljudi, od kojih se samo jedna, u s. Gornja Jehovina, nalazila sa naše strane rijeke.¹⁴ Kada smo dobili obavještenje da se gazovi kod Modrinje, Čatića i Doboja zbog visokog vodostaja ne mogu koristiti, jedinice smo usmjerili na mostove i korišćenje skela.

Brigade su dobile sljedeće zadatke: Četvrta krajiška brigada dobila je zadatak da forsira Bosnu između ž. st. Dobrinje i s. Donja Papratnica i da obezbjeđuje dejstva divizije od Visokog i Breze; Prva krajiška brigada — da pređe Bosnu na odsjeku ž. st. Čatići — Kakanj i zauzme Kakanj i rudnik uglja u Kaknju, a Udarne grupa (u zapovijesti Štab divizije je naziva Šesta krajiška brigada) — na odsjeku ž. st. Modrinje — ž. st. Gornja Jehovina, s tim da obezbjeđuje dejstva divizije od pravca Lašve i Zenice.

Intendantura i divizijska bolnica dobile su zadatak da pređu preko mosta kod s. Graba, na odsjeku Četvrte brigade.

Sve brigade dobile su zadatke da na svojim odsjecima napada poruše sve mostove na Bosni, postrojenja na željezničkim stanicama i što više željezničke pruge.

Kada su primili zapovijest Štaba divizije, štabovi brigada i bataljona vršili su intenzivno izviđanje dodijeljenih odsjeka za forsi-

¹³ Greškom daktilografa na ovom naređenju stoji datum 27. VI (vidi *Zbornik NOR-a*, tom IV/14, dok. 88).

¹⁴ Ovi podaci su se pokazali uglavnom tačni.

ranje, a borci i pozadinski dijelovi vršili su pripreme za prelazak. Radilo se kao u mravinjaku.

Operacija je počela 28. juna između 23 i 24 časa. Četvrta krajiška brigada je u toku noći 28/29. juna zauzela most kod s. Graba bez borbe (pošto je razoružala milicijsku stražu na mostu), zauzela ž. st. Dobrinje i Porječane (ovu posljednju samoinicijativno, preko plana), a u toku dana porušila jedan dio pruge od ž. st. Porječani prema Visokom. Preko mosta kod s. Graba prešla je divizijska bolnica i intendantura.

Prva krajiška brigada imala je u početku složeniji zadatak. Mostove kod Kaknja i s. Doboja branile su stalne posade iz bunkera, a u samom gradu nalazila se četa domobrana. Kako nije bilo gazova na rijeci, a da se ne bi trpjeli gubici prilikom direktnog napada na željeznički most u Kaknju, iz 1. bataljona je jedna desetina dobrovoljaca, dobrih plivača, sa automatima i ručnim bombama, neopaženo preplivala rijeku i poslije kratke i jake borbe zauzela dva bunkera na desnoj, a ubrzo i druga dva na lijevoj obali. Kad je padom tih bunkera most bio slobodan, dva bataljona su prešla preko njega i upala u grad, gdje je neprijateljev otpor brzo slomljen, izuzev uporišta u jednoj tvrdoj zgradi u kojoj se branilo oko 30 vojnika.

Pod kišom neprijateljevih puščanih i mitraljeskih zrna i ručnih bombi, naši borci su morali dinamitom da oštete tu zgradu i tako su uspjeli da i njih prinude na predaju. Četvrti bataljon 1. krajiške brigade na juriš je zauzeo most u s. Čatićima i likvidirao neprijateljski otpor na željezničkoj stanici.

Željeznički most kod s. Doboja branile su posade 3 velika i 1 malog bunkera, oko kojih je bila postavljena bodljikava žica. Pošto su računali da će brzo dobiti pomoć, branioci mosta su odbili poziv naših boraca da se bez borbe predaju. S druge strane, da ne bi pretrpio velike gubitke oko zauzimanja bunkera, Štab 2. bataljona dobio je zadatak da u toku noći 28/29. juna sruši most dinamitom (koji je nađen u magacinu rudnika u velikim količinama). Polaganje dinamita pod potporni stub mosta izvršeno je bez gubitaka. Jaka eksplozija srušila je most u rijeku. Kako se bojala da će i bunker biti miniran, posada bunkera se odmah zatim predala. Tako je i taj posljednji otpor neprijatelja u čitavoj zoni napada divizije bio likvidiran.

Udarina grupa zauzela je i porušila ž. st. Modrinje i Gornja Jehovina, porušila prugu između ovih stanica i postavila se prema Lašvi i Zenici.

U toku 29/30. juna sve brigade rušile su prugu i druga željeznička postrojenja na svojim odsjecima, a u Kaknju uništena su sva važnija postrojenja rudnika uglja i električna centrala.

U toku borbe noći 28/29. i 29/30. juna i rušenja pruga i rudnika Kaknja 30. juna zarobljen je 161, a ubijen 21 neprijateljski vojnik i zaplijenjeno 105 pušaka, 1 mitraljez, 5 puškomitraljeza, oko 94.000 metaka, 250 ručnih bombi, jedan vagon dinamita, jedan vagon šećera, dva vagona brašna, 5.000 kg pasulja, 3.000 litara zejtina, 500 pari cipela i druge odjeće, hrane i materijala. Uništena su sva važnija postrojenja rudnika Kakanj i električna centrala, 2 gvozdena željeznička mosta i jedan željeznički propust, 1 betonski i 3 drvena mosta, 6 željezničkih stanica, 4 željezničke kompozicije (4 lokomotive i 80 vagona) i porušena pruga na više mjesta na dužini oko 25 kilometara.

Velike količine zaplijenjene hrane, odjeće i obuće podijeljene su rudarima Kaknja i stanovništvu.

Naši gubici iznosili su 2 mrtva i 9 ranjenih.¹⁵

Dvadeset devetog juna održan je veliki zbor u Kaknju, na kome su govorili Ivo Lola Ribar, Vlado Popović i Ilija Materić, politički komesar divizije. Rudari i narod Kaknja lijepo su dočekali naše borce. Rudari su im pomogli oko uništenja mostova, bunkera i rudničkih postrojenja. Jedan broj rudara javio se u 1. krajišku brigadu.

Neprijatelj je vrlo brzo intervenisao od Vareša, Breze, Visokog i Zenice, a zatim i iz Sarajeva, i protiv 5. divizije angažovao slijedeće snage: glavninu 2. puka »Princ Eugen« divizije, bataljon 4. njemačkog puka »Brandenburg«, 7. pješadijski puk 4. domobranske lovačke brigade i 2 bataljona 9. domobranskog puka. Sve su ove jedinice bile pod komandom Štaba »Princ Eugen« divizije.¹⁶ Štab 5. divizije je i očekivao brzu intervenciju neprijatelja, jer je divizija presjekla njegovu najvažniju arteriju u Bosni i našla se na veoma osjetljivom području bosanskog rudničkog bazena.

Intervencija je počela najprije najbližim snagama iz Visokog i avijacijom sa aerodroma u Rajlovcu, koja je veoma intenzivno tukla naše položaje i jedinice grupama od 6 do 10 aviona. Dvadeset devetog juna oko 400 neprijateljskih vojnika iz sastava 4. lovačke domobran-

¹⁵ Zbornik NOR-a, tom IV/15, dok. 13 i 166.

¹⁶ Zbornik NOR-a, tom IV/14, dok. 201 i Zbornik NOR-a, tom IV/15, dok. 171, 175, 178, 198, 237, 238, 241, 245, 269. Podaci iz ovih neprijateljskih dokumenata odnose se na borbe divizije u vremenu od 30. juna do sredine jula 1943.

ske brigade, uz podršku 2 oklopna voza i 2 tenka, napalo je 4. krajišku brigadu. Borba je trajala čitav dan i neprijatelj je zadržan. Jedinice Udarne grupe odbile su napad slabijih neprijateljskih snaga iz Lašve ka ž. st. Jehovina. Neprijateljska avijacija nanijela je tog dana osjetne gubitke divizijskoj intendanturi i njenom obezbjeđenju (poginulo je 8 i ranjeno 20 boraca; ubijeno je i 25 tovarnih konja).

3. Borbe divizije u istočnoj Bosni

Pošto je zadatak u dolini Bosne bio uspješno izvršen, Štab divizije je već 30. juna orijentisao glavninu snaga ka Brezi i Varešu, a Udarnoj grupi dao zadatak da razbije Zenički četnički odred. Tridesetog juna 4. krajiška brigada je na maršu ka Brezi kod s. Prhovo razbila jednu neprijateljsku kolonu, a dva bataljona 1. krajiške brigade, poslije kraće borbe sa žandarmima, zauzela su s. Kraljeva Sutjeska.

Noću 30. juna/1. jula 4. krajišta brigada napala je neprijatelja u rudniku Breza i zauzela i zapalila ž. st. Dobrovine. Međutim, zbog dolaska pojačanja neprijatelju iz Sarajeva, napad na Brezu nije uspio, a jedan bataljon brigade zakasnio je i nije napao ž. st. Podlugovi. Porušeno je oko 400 metara željezničke pruge. Brigada je u toj borbi imala 3 mrtva i 10 ranjenih; neprijateljski gubici nisu poznati (poginuo je potpukovnik — zapovjednik posade u Varešu i jedan major).

Prvog jula dvije neprijateljske čete kretale su se od Zenice prema Kaknju, ali ih je Udarna grupa dočekala u zasjedi i brzo odbacila. Ona je tom prilikom izbacila iz stroja 38 neprijateljevih vojnika i zaplijenila 10 pušaka i 5.000 metaka, dok je sama imala 8 ranjenih boraca. Tog dana Štab divizije i 1. bataljon 1. krajiške brigade napustili su Kakanj, u koji je, iz pravca Visokog, ušao jedan neprijateljski bataljon.

Istog dana dva bataljona 1. krajiške brigade stigla su u s. Borovce, a 4. krajiška brigada u rejon selâ Kračići, Lučići i Dolovi, ali ih je neprijatelj 2. jula napao iz pravca Vareša i Breze, vjerovatno pretpostavljajući da pripremamo napad na Vareš. Naročito jak napad usmjerio je na 4. krajišku brigadu. Dvije njegove kolone nastupale su od Vareša preko Kruškovca (k. 1248) ka s. Kračići, a dvije kolone od Breze, preko kose Margita i k. 762, ka s. Dolovi. Kako je na vrijeme primijetio neprijatelja, Štab brigade je dobro pripremio doček i u oštroj borbi, koja je vođena čitav dan do 17.30 časova, pot-

puno ga razbio na oba pravca. Brigada je zarobila 41, a izbacila iz stroja oko 80 neprijateljskih vojnika; zaplijenila je 2 mitraljeza, 57 pušaka, 1 mali bacač sa 40 mina, 68 mina za bacač 80 mm, 4 strojnice, 10.000 metaka i druge opreme. Brigada je imala 4 ranjena borca. Dva bataljona Prve brigade koja su uspješno odbila napad neprijateljevog bataljona na pravcu s. Borovice nanijela su mu gubitke od 40 zarobljenih i 10 mrtvih, dok su sami imali 3 mrtva i 5 ranjenih.

Noću 2/3. jula 4. krajiška brigada prebacila se preko željezničke pruge Vareš — Breza u s. Budoželj (10 km južno od Vareša) i pri prelazu porušila oko 50 metara željezničke pruge.

Drugog jula Udarnoj grupi bataljona dobrovoljno se prijavio Milorad Novosel, bivši komandant partizanskog odreda »Zvijezda«, sa 30 naoružanih ljudi koji su izjavili da se ne slažu sa četničkom politikom izdaje i da se žele boriti u sastavu NOV. Oni su postali dobri borci.

Trećeg jula 1. krajiška brigada se prikupila u selima Han-Kopalište i Pogari (6 km sjeverno od Vareša), a 4. krajiška brigada zauzela je s. Okruglicu, iz kojeg je potjerala oko 150 četnika i od njih oslobodila 13 drugova iz proleterskih jedinica. Udarina grupa bataljona toga dana sukobila se u rejonu s. Seoci (13 km sjeveroistočno od Zenice) sa jakim neprijateljevim snagama (oko dvije bojne). Kako je očekivao da će neprijatelj i kasnije brzo reagovati na svaku pojavu naših snaga u bližem prostoru oko Zenice, Štab Udarne grupe je smatrao da će njeno dejstvo biti efikasnije ako bude u neposrednoj vezi sa ostalim snagama divizije, te je i donio pravilnu odluku o pokretu ka glavnini divizije. Tako je Udarina grupa bataljona 3. jula uveče stigla u s. Vukanović.¹⁷

Trećeg jula iz s. Borovičke Njive (18 km sjeverno od Vareša) pošli su u Vrhovni štab Ivo Lola Ribar, Vlado Popović, Rato Dugonjić i Arso Jovanović, načelnik Vrhovnog štaba. Sa njima je pošao i Ilija Materić, politički komesar divizije, da primi direktive za dalji rad Pete divizije. Kako Štab divizije nije znao gdje se nalazi Vrhovni štab, sa drugovima je pošao 3. bataljon 1. krajiške brigade. Članovi Štaba divizije bili su veoma zadovoljni što su članovi Vrhovnog štaba ostali u diviziji skoro mjesec dana, jer su im svojim radom i savjetima mnogo pomogli.

¹⁷ Četa jednog njenog bataljona, koja je 1. i 2. VII 1943. dejstvovala na lijevoj obali Bosne, u rejonu Busovače, nije se mogla prebaciti u sastav Udarne grupe, pa je otišla u sastav Travničkog partizanskog odreda.

Vrhovni štab se u to vrijeme nalazio u blizini Kladnja, u selu Brateljeviću, pa su Lola Ribar i drugovi stigli do njega brzo i bez teškoća. Od Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, Ilija Materić dobio je direktivu da 5. divizija dejstvuje na prostoru Zvijezda pl. — Ozren pl. (kod Sarajeva) — Olovo, da razbije četnike i uspostavi narodnu vlast, a u slučaju jačeg neprijateljskog napada da se ne upušta u teže borbe. Radi sigurnije veze sa Vrhovnim štabom, drug Tito je rekao Iliji Materiću da će Štab divizije uskoro dobiti radio-stanicu i radio-telegrafistu. Sa političkim komesarom divizije vratio se u štab 8. jula i Ratko Martinović, koji je, kako sam ranije napisao, pošao iz divizije 16. juna sa zadatkom da preko mostarske pruge i Trnova uspostavi vezu sa Vrhovnim štabom.

Tako je, najzad, 5. divizija stigla na prostor Glavne operativne grupe i stupila pod neposrednu komandu Vrhovnog štaba.

Kako je cijela teritorija od borbenog rasporeda 5. divizije do Vrhovnog štaba bila slobodna, Štab divizije uspostavio je 8. jula kurirsku vezu sa Vrhovnim štabom, a 10. jula stigao je iz Vrhovnog štaba radio-telegrafista sa radio-stanicom. Od svog formiranja tek sada je 5. divizija dobila to značajno sredstvo veze.

Međutim, divizija se kratko vrijeme zadržala na određenoj prostori. Ranije sam naveo jedinice koje je neprijatelj angažovao protiv 5. divizije u vremenu od njenog zauzimanja Kaknja i boravka na prostoru Zvijezde i Ozren-pl. Cilj neprijatelja je bio da 5. diviziju što prije potisne iz rudničkog bazena, a zatim da joj, u opštim ofanzivnim dejstvima protiv Glavne operativne grupe u istočnoj Bosni, koja su uslijedila početkom jula, nanese što veće gubitke.¹⁸

U vremenu od 3. jula, kada se glavnina 5. divizije pomjerila istočno od linije Breza — Vareš, Nijemci su koncentrisali jedinice SS divizije »Princ Eugen« na pravac Vareš — Olovo. Osobito oštre borbe vodile su 1. krajiška brigada i Udarna grupa bataljona kod selâ Han-Kopalište, Zubeta i Očevlja. Neprijatelj je ovladao Zvijezdom-pl. 9. jula. Dijelovi te njemačke grupacije zauzeli su 10. jula Olovo, odakle su potisnuli jedinice 7. divizije, čime je bila onemogućena kurirska veza 5. divizije sa Vrhovnim štabom.¹⁹

¹⁸ U ovim ofanzivnim dejstvima u istočnoj Bosni učestvovala su: njemačka 7. SS divizija »Princ Eugen«, 369. legionarska divizija, njemački puk »Branderburg«, domobranski 7. lovački puk i druge jedinice NDH i četnici (*Hronologija oslobođilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945.*, str. 507).

¹⁹ Štab divizije poslao je Vrhovnom štabu po kuririma dva izvještaja 8. i 9. jula 1943. o situaciji i borbama divizije (*Zbornik NOR-a*, tom IV/15, dok. 42 i 47).

Njemačke kopnene snage izdašno je pomagala avijacija. Avioni su neprekidno nadlijetali cijeli prostor i okolinu Zvijezde-pl., bombardovali i mitraljirali i najmanju grupu naših boraca. Zbog toga su bolnice i intendanture pomjerane isključivo noću i sve se moralo dobro maskirati. Tih dana u Štabu 1. krajiške brigade i kod njenih boraca začela se ideja da se napadne aerodrom Rajlovac i unište avioni, što će se uskoro i ostvariti.

Za to vrijeme 4. krajiška brigada razbila je četnike na prostoru sela Hadžići i u njegovoj okolini, a 9. jula na pravcu s. Ivančići — Hadžići vodila oštru borbu protiv jedinica domobranskog 7. pješadijskog puka i nanijela im gubitke. Neprijatelj je, međutim, zauzeo s. Nišiće i brdo Kljunka (k. 1075) i tu se utvrdio. Nastavljajući borbu protiv ovog domobranskog puka, 4. krajiška brigada je u zoru 11. jula u s. Rakova Noga, u dvočasovnoj borbi, potpuno razbila njegov 3. bataljon. Zarobila je 250 vojnika, izbacila iz stroja oko 100 vojnika; zaplijenila 240 pušaka, 2 teška mitraljeza, 2 minobacača 120m/m, 15.000 metaka i drugu vojnu opremu.²⁰ Naši nisu imali gubitaka. Poslije razgovora sa zarobljenim vojnicima svi su pušteni kućama.

Istog dana jedinice Udarne grupe bataljona vodile su borbu južno od Olova sa dijelovima 7. SS divizije »Princ Eugen«. Imali smo 2 mrtva i 3 ranjena.

U borbama od 3. do 11. jula 5. divizija imala je 14 mrtvih i 38 ranjenih.

Iako gubici divizije nisu bili veliki u borbama koje je vodila na prostoru Fojnica — Kreševo — Visoko — Kakanj — Breza — Zvijezda-pl. — Hadžići, ipak je divizijska bolnica narasla na 25 teških ranjenika na nosilima i oko 200 lakših ranjenika i bolesnika. Tako je postala glomazna i dosta nepokretna, a zbog blizine neprijatelja

²⁰ Gubici neprijateljskog bataljona u ovoj borbi bili su još veći. Pavelećev general Prohaska piše o ovoj borbi između ostalog: »...poslije dvosatne borbe bojna je bila razbijena i odmetnici su zauzeli Rakovu Nogu. Više od pola bojne je zarobljeno i razoružano, veći broj ranjeno i poginulo. Od naozružanja izgubljeno je 325 pušaka, 8 strojpušaka (tj. mitraljeza — M.M.), 3 bacača, 4 strojnice«. (*Zbornik NOR-a*, tom IV/15, dok 269). U dokumentu br. 205, u istom Zborniku, navodi se da je bataljon u ovoj borbi imao 68 mrtvih i 19 ranjenih.

Zarobljeni ljekar dr Kapetanović izjavio je da je bio naš ljekar 1942. u Foči; da je čitao pukovsku zapovijest i naveo njemačke i ustaško-domobranske jedinice i pravce njihovog ofanzivnog dejstva protiv naših snaga u istočnoj Bosni; sedmi pješadijski puk imao je zadatak da potisne jedinice 5. divizije sa prostorijske na kojoj se nalaze i da se u rejonu Olova poveže sa SS divizijom »Princ Eugen«. Podaci dr Kapetanovića o neprijateljskim snagama i njihovim namjerama bili su tačni (Vidi napomenu 75 i dokumenat 113 u *Zborniku NOR-a*, tom IV/15).

(Nijemci, domobrani i četnici) morali smo je stalno obezbjeđivati jakim snagama i pomagati u nošenju teških ranjenika, što je uticalo na pokretljivost i manevarsku sposobnost divizije.

Peta divizija je ostala na prostoru između planina Zvijezde i Ozrena do 15. jula 1943, kada je izvršila pokret na zapad, na prostoru Visoko — Busovača — Fojnica — Ivan-sedlo — Jablanica, radi dejstva na neprijateljske komunikacije u dolini r. Bosne i od Sarajeva prema Konjicu.

*

Iako iz objektivnih razloga nije stigla da svojim neposrednim učestvovanjem pomogne Glavnoj operativnoj grupi u njenom herojskom proboju iz okruženja u petoj neprijateljskoj ofanzivi, 5. krajiška divizija je svojim uspješnim dejstvom na važnom i za neprijatelja osjetljivom privrednom i komunikacijskom području olakšala dejstva Glavne operativne grupe u istočnoj Bosni.